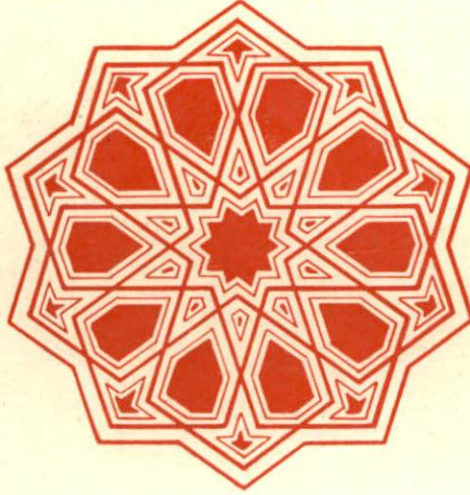

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1961

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 6 2

Şihri Polon Bağıcı

Yıl : 1961

Cilt : IX

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1961

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 6 2

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u> <u>No.</u>
Dr. Hüseyin ATAY - Dr. Yaşar KUTLUAY	: <i>Kur'an'ın Birinci Cüz'ünün Çevirisi</i> 1
Osman KESKİOĞLU	: <i>İslâm'da Tasvir ve Minyatürler</i> 11
Prof. Dr. Kâmiran BİRAND	: <i>İnsanlığın Sırrı</i> 25
Dr. İsmail CERRAHOĞLU	: <i>Tefsir ve Hadis Kitabetine Karşı Peygamber ve Sahabe'nin Durumu</i> 39
Dr. Talât KOÇYİĞİT	: <i>İslâm Hadisinde İsnad ve Hadis Ravilerinin Cerhi</i> 47
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>Gazalî'nin Bazı Eserlerinin Türkçeye Tercümeleri</i> 59
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>Les Traductions En Turc de Certains Livres d'Al-Gazali</i> 70
Dr. Bahriye ÜÇOK	: <i>Kırman'da Müslüman Kutluk Devleti'nde İki Kadın Hükümdar</i> 81
Doçent Dr. Cavit SUNAR	: <i>Evrincilik ve Bergson</i> 99
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN	: <i>Türkiye'nin Dinî Tarihine Umum Bir Bakış</i> .. 109
Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU	: <i>Gazalî ve Siyaset</i> 121
Neda ARMANER	: <i>Hadislere Göre Kadının Sosyal Durumuna Umumî Bir Bakış</i> 131
Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY	: <i>The Outline of Islamism And Turkish Reformations</i> 141
Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY	: <i>Les Grandes Lignes De L'Islamisme et Des Réformes Turques</i> 147
Dr. Hikmet TANYU	: <i>Ankara'da Adakla İlgili Sözler ve Adaklar</i> .. 153
İsmail ÜNAL	: <i>Çin Porselenlerine Ait Kaynaklar</i> 189
Prof. Etienne GILSON	: <i>Şark Filozofları, Çeviren: Dr. İbrahim Ağâh Çubukçu</i> 197
Dr. Ali Abdu'l-Wahid WAFİ	: <i>İslâmiyete Göre Kölelik, Çeviren: Kemal Işık</i> 207
Prof. Hamidullah Muhammed	: <i>El-İlâf veya İslâmdan Önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri, Çeviren: İsmail Cerrahoğlu</i> 213
 <i>Kitap Tahlilleri</i>	
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>La Société Industrielle et la Guerre, Plon 1959-Raymond Aron</i> 223
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>Lucien Goldmann, Recherches Dialectiques, NRF, 1959, édit. Gallimard</i> 224
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>Robert King Merton, Eléments de Méthode Sociologique, Trad. de l'Américain par H. Mendros, édit, plon 1953</i> 225
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>Ord. Profesör Mükrimin Halil Yinanç</i> 227

KIRMAN'DA MÜSLÜMAN KUTLUK DEVLETİNDE İKİ KADIN HÜKÜMDAR

BAHRİYE ÜÇOK

GİRİŞ

Tarihin her çağında ve dünyanın her kıtasında kurulmuş olan küçüklü büyüklü devletlerde kadınlar, erkeklerin yanı sıra, onlar gibi işler görmüşler, hattâ sayıları az da olsa devlet idaresinin en üst basamaklarına geçirilmişlerdir. Kıtalar arası büyük ve sürekli savaşlar, ulusların ve uygarlıkların birbirine karışması, yeni din ve mezheplerin doğması, kadınları erkeklere tanınmış olan haklardan uzun zaman mahrum edememiştir. Her ne kadar birçok batılılar, Ortaçağda müslüman dünyası kadınlarını kafes arkasında bir mahpus hayatı yaşar zannetmekte iseler de, bu hiç te doğru değildir. Ortaçağda müslüman kadınlarının yaşayışları, erkeklerden kısmen ayrı geçmekle beraber çok renkli, çok canlıdır. İslâmiyetin esasında mevcut olmamakla beraber, komşu kültürlerin tesiriyle İslâmiyete girmiş olan bir sıra sıkı kaidelere en az uyabilenler köylü kadınları olmuştur. Bunlar bütün gün erkeklerle birlikte, tarlada çalıştıklarından, ne peçe taşırlar, ne de kafes arkasında oturup kalabilirlerdi.

Saltanat süren zümreye mensup kadınlara gelince: bunların idare eden erkekler yanında ve idare edilenlerin üstündeki durumları, İslâmdan öncekinden pek az farklarla aynı kalmakta devam etmiştir. Örneğin: Cengiz Han'ın gelini Turakina Hatun (639/1241), imparatorluğu kocası Oktay Han'ın ölümünden sonra eline alıp oğlu Göyük Han zamanında bile idareye devam ederken, Hindistan'da da Delhi imparatorluğu tahtına bir müslüman Türk kadını olan Raziyye Sultan 634 de (M. 1236) geçmiş bulunmaktaydı¹. Henüz müslüman olmamış Çagatay hanlarından Kara Hülâgû'nun ölümü üzerine saltanata geçen eşi Organa (veya Ergene) Hatun 649/1251 yıllarında adına para bastırarak bu devleti idare ederken, Mısır'da bundan bir yıl önce yıkılan Eyyubî sülâlesinin yerine gene bir müslüman kadın olan Şacar al-Dürr geçmiş ve 648 de (M. 1250) Memlûkler denilen yeni bir sülâleyi kurmuştu.

Öte yandan İspanya Emevîlerinde akıl ve güzelliği ile saray ve devlet adamlarını kendine bağlayan, II. Hişam'ın annesi Şubh (Şabiha), emîr ve vezirlerin oybirliği ile naibe tayin edilmiş ve bütün devlet işleri kendisine bırakılmıştı. Böylece müslüman kadınların esir hayatı yaşamadıklarına, onların ilim, sanat ve siyaset alanlarında erkekler gibi, kudret ve maharet göstermek imkânlarına tanıklık edecek pek çok örnekten birkaçını daha vermek gerekirse ilk anda şunları sayabiliriz: Hadis ve fıkıh ilimleriyle uğraşan Zayn al-Dar, Sitt al-Fuḫaha ve Sitt al-Vuzara -ki bu sonuncusu (624-717) arasında yaşamış ve Zahabî, Kādî Faḫr al-Dîn al-Mıṣrî, Şayh Şalaḫ al-Dîn al-'Adî, Kādî Karîm al-Dîn gibi zamanın üstün kimselerine hocalık etmiş ve yaşadığı yüzyılın Müsnid'i sayılarak, ders vermesi için Mısır'a dâvet olunmuştur- gibi fakîhe ve muhaddiselerden başka, güzel konuşmasından ötürü "Bülbül" diye ün kazanan Sitt al-'Ulamâ adındaki vaize ile birçok kimselere

¹ Bk. İlahiyat Fakültesi Dergisi 1959-60, s. 125.

ilim ve hadîs icazetleri vermiş olan Şuhdat al-Kâtiba'yi saymak yerinde olur. Bunların dışında sayısız denilecek kadar çok şair, müzisiyen ve hattat kadınların varlığını tarih boyunca görmek güç değildir.

Biz bu yazımızda, çoğunluğun bilmediği, İslâmlığın fiilen kadınları siyasî hayatın en üst mertebelerine ulaşmaktan bile alıkoymamış olduğuna iki yeni örnek daha² vermeğe çalışacağız.

I.

KUTLUK TÜRKÂN HATUN

İran'ın *Kirman* bölgesinde kurulmuş bulunan Kutluk devletinin dördüncü hükümdarı olarak Türkân Hatun adlı bir kadın tahta oturmuştur.

Yeni kurulmuş, teşkilâtı henüz sarsılmamış olan bir müslüman devlette bir kadının nasıl olup da hükümdarlığa yükseldiğini, müslüman bir toplumu fiilen ve resmen idare ettiğini anlıyabilmek için, bu devletin kuruluş tarihine kısaca göz atmak gereklidir.

Putı tapan Karahıtaylar'ın eski emîrlerinden Borak Hâcib 619/1222 yılında Kirman topraklarını elde edince, burada bir devlet kurdu. Kısa bir zaman sonra Kirman'dan geçen Calâl al-Dîn Hârazmşah, Borak'ın kızı ile evlendi. Bu sırada Borak Hârazmşah'lara tâbi oldu. Moğolların amansız kovalamaları sonunda, çekilip gitmeğe mecbur olan Calâl al-Dîn Hârazmşah'dan sonra kudretin artık Hârazmlilerden Moğollara geçtiğini anlıyan Borak Hâcib, Cengiz Han'a bağlılığını bildirmekte geçikmedi. Ayrıca kızlarından Sevinç Türkân'ı da, Cengiz Han'ın oğlu Çagatay'a verdi. Böylece ondan Kutluk Han ünvanını aldı. Kirman ve Siistan ülkelerini idaresine alan Borak öte yandan Hârazmşah'ların politik hareketlerinin tersine olarak Halifeye, Müslümanlığı kabul ettiğini bildirip kendisine Sultan lâkabının verilmesini istediğinden, Halife al-Nâşır ona Kutluk Sultan adını başışladı³.

Borak Hâcib'in dört kızı bir oğlu olmuştu. Bunlar, çağdaş Münşî Naşır al-Dîn'in bize bildirdiğine göre (Sımt al-'Ulâ, s. 25-26) Sevinç Türkân (Çagatay'ın karısı), Yakut Türkân (Yazd Atabeyinin karısı), Han Türkân (Borak'ın yeğeni Kuşb al-Dîn Moğammad'ın karısı) ve Meryem Türkân ile Rukn al-Dîn veya Mübâarak Hoca idiler. Borak Hâcib, Karahıtaylar'ın reislerinden olan kardeşi Hamitbur حمیتبور veya Cintimur جنتیمور Tayangu'nun oğlu Kuşb al-Dîn'i pek beğendiği için tahta veliahd tayin etti. Aynı zamanda kızı Han Türkân'ı ona verip kendine damat etti (Sımt al-'Ulâ, 26). Borak Hâcib 632/1234-35 yılında ölünce yerine Ögedey (Oktay) hanım da tasvibiyle Kuşb al-Dîn geçmiş ise de, bir yıl gibi kısa bir zaman sonra, Borak Hâcib'in oğlu Rukn al-Dîn'in Kirman'a yaklaşması üzerine, Kuşb al-Dîn Moğolistan'a çekilmeğe mecbur kalmıştı.

Bir zaman sonra Kuşb al-Dîn, Göyük Han'ın seçim işlerinde, ona yararlı hizmetlerde bulunduğu, Mengü zamanında Kirman'a hükümdar nasbedildi (650/1252). Bu durum karşısında Borak'ın oğlu tahtı bırakıp kaçtı; Halife'ye Lür Atabeyine hattâ Mengü'ye başvurdu. Sonunda Kuşb al-Dîn tarafından öldür-

² Bk. İlahiyat Fakültesi Dergisi 1959-60, s. 125.

³ Bk. Cuvaynî, Tarih-i Cihânküşâ, Abdülbakî Gölpınarlı çevirisi, II, s. 226, basılmamıştır; Berthold Spuler, İran Moğolları Tarihi, Cemal Köprülü çevirisi, s. 173; Minorsky, İslâm Ansiklopedisi, s. 1053; Hammer, Geschichte der Ilchenen, II, s. 45.

tüldü. Kuṭb al-Dīn, Calāl Al-Dīn Hārazmşāh olduğu iddiasıyla ortaya çıkan birinin önderlik ettiği bir isyanı bastırdı. Daha başka başarılar da elde etti. Eski tarihler 655/1257 de ölen Kuṭb al-Dīn'in bu başarılarını daima karısı Kutluk Türkân'ın tavsiyelerine uymak akıllılığını göstermiş olmasına bağlarlar⁴. O, 654/1256 yılında giriştiği sınır savaşlarından Kirman'a döndüğü zaman, Kutluk Türkân'dan Padişah Hatun adını alan bir kızı, diğer bir karısından da Siyurgatmış Sultan adını taşıyan bir oğlunun doğmuş olduğunu gördü (Sımt al-'Ulā, 35). Böylece ileride Kirman'ın altıncı hükümdarı olarak tahta geçen Şafvat al-Dīn Padişah Hatun'un doğum tarihi elimize geçmiş bulunuyor.

1 — *Kutluk Türkân Hatun'un Kirman tahtına seçilmesi :*

Kuṭb al-Dīn öldüğü zaman Kirman'ın âyan ve ümerasından⁵ birçoğları ile birlikte Moğol ümerasından bazılarının da hazır bulunduğu bir meclis, karısı Türkân Hatun'un hükümdarlığı hususunda oybirliği ile karar verdi ve onun emir ve hükümlerine boyun eğdi. Ama Kuṭb al-Dīn'in öldüğü haberi büyük Han'ın huzuruna ulaştırıldığı zaman, bazıları memleketi Sultan'ın çocuklarına⁶ bırakıp bunlar büyü-yünceye kadar karısı Kutluk Türkân'ın ve damadı Emîr Hacı Laşkarî'nin naipliklerini destekliyelim, her ikisini Kirman'ın hâkimi sayalım dediler. Halbuki Emîr Hacı çok zâlim ve sarhoş bir adamdı. Kirman sarayının tanınmış ve gözde şahsiyetleri bu haberden hiç hoşlanmadılar ve Hülegü Han'ın yanına gidip hemen o gün, yardım dilediler. Türkân Hatun'un manevî değerlerini Han'a sayıp döktüler. Hülegü Han, ümeranın ricası üzerine Türkân Hatun'un kıymetini anlayıp yarlıg hükmünü yerine getirdi⁷; büyük küçük memleket işlerini bu tedbirli hatunun eline bıraktı (Sımt al-'Ulā, 38).

Kuṭb al-Dīn Sultan hayatı boyunca bağlılık merasimini ihmal etmediği için Hülegü, Kirman'ı onun oğullarına bağışlamış, bunların küçük yaşta bulunmaları yüzünden, Kuṭb al-Dīn Sultan'ın karısı Kutluk Türkân'ın çocukların naibesi olarak devlet işlerini yönetmesini, halkın nizam ve asayiş içinde yaşamasını temin vazifesinin ona verilmesini uygun bulmuştu⁸. Adalet ve hayrı seven bu Hatun, vilâyetlerin imarına, halkın terfihine, âlimleri beslemeğe, faziletliilere hürmet etmeğe, hayır müessese ve binalarının artırılmasına insaf ve intizamla gayret gösterdi. Kirman'ın

⁴ Bk. Tārîh-i Şabankāra, s. 23; Sımt al-'Ulā, s. 26.

⁵ Cargutay, Argutay, Sivatu ve daha başkaları, Kirman meliklerinden Yiğit Melik, Nusret Melik, Folad Melik, Nâsır al-Dīn Melik, Kutluk Melik; Ulemadan da: Hoca Zafir al-Dīn, Hoca Şams al-Dīn ve bu devir hakkında bize değerli bir kaynak bırakmış olan Nâsır al-Dīn Münşî'nin babası Hoca Müntacib al-Dīn.

⁶ Kuṭb al-Dīn Muhammad'in iki oğlu dört de kızı olmuştur. Oğulları: Haccac Sultan, Siyurgatmış Sultan; kızları: Bibi Türkân, Padişah Hatun, Ordu-Kutluk, Yol Kutluk. Mirhond, Ravzat al-Safā, IV, s. 129; Hammer, a.g.e. II, s. 45 çocukların listesini böyle veriyorsa da, Sımt al-'Ulā'da, Ordu Kutluk, Kutluk Türkân olarak geçmektedir. Bu doğru olabilir. Her ne kadar hükümdar olan bizim konumuz Türkân Hatun bunun annesi gibi görünmekte ise de, o yalnız Bibi Türkân ile Padişah Hatun'un annesidir. Yukarıda adları yazılı olanlar, Kuṭb al-Dīn'in başka kadından doğma çocuklarıdır: Hondmîr, Hâbib al-Siyar, III, s. 269; Sımt al-'Ulā, s. 35-36.

⁷ Bk. Raşid al-Dīn, Cāmi' al-Tavārîh, s. 403 de "Hülegü Hicrî 662 de Türkân Hatun'un Kirman hükümdarlığını tanıdı" denmektedir.

⁸ Mirhond, IV, 129; Hâmd Allâh, Tārîh-i Güzida, I, s. 530 da böyle bir fermanın Mengü Kaan tarafından verildiği kayıtlıdır ki, yanlış değildir. Hülegü, Mengü'nün kardeşidir ve asıl Kaan Mengü'dür; ferman da onun adına verilmiştir. Mengü için İslâm Ansiklopedisi s. 1054 te Mengü Timur bin Hülegü diyor, Spuler ise (s. 59) kardeşi diyor.

denizde ve karadaki ulaştırma işleri de tam bir düzen buldu. Mirhōnd (s. 129) onun büyük bir tevazu ile yaptığı bu işlerin onda birini dünya sultanlarının hiçbiri yapmadı demekle mübalâğa etmiş olsa bile, Türkân Hatun'un yapıcı bir hükümdar olduğunu anlatması bakımından gene de büyük bir değer taşımaktadır. Esasen Sımt al-'Ulâ'da (s. 27-28) yüce duygulu, sağlam idareli Türkân Hatun'un zamanında Karahıtay veya Kutluk devletinin bahar çağı yaşadığı belirtilmektedir.

2 — *Kutluk Türkân Hatun'un soyu :*

Türkân Hatun'un soy kütüğü hakkında tarihlerin verdiği bilgi birbirini tutmamaktadır. Örneğin, Hammer, Kutluk devletinin kurucusu Borak'ın dört kızının adlarını yazar; bunlardan birinin adını Kutluk Terken olarak gösterir (s. 45); halbuki bu Han Terken'dir. İnsanı şaşırtan başka bir bilgi de, hükümdar Türkân Hatun'un Münsilerinden olan Hoca Nâşır al-Dîn'in "Borak, yeğeni Kuṭb al-Dîn'e kızını verip onu damad edindi" demesidir. Böylece Borak Hâcib kızını Kuṭb al-Dîn'e verdiği ve Kuṭb al-Dîn ölünce de yerine Kutluk Türkân hükümdar seçildiğine göre bu Türkân Hatun, Borak'ın kızı gibi düşünülürse de, Sımt al-'Ulâ'da (s. 25-26) Borak'ın sahip olduğu dört kızının adları sayılırken, Kutluk Türkân adı anılmamıştır. Daha önce, Borak'ın kızlarından bahsederken, adını yazdığımız Han Türkân, Kuṭb al-Dîn'e eş olarak verilmiştir. Gene Sımt al-'Ulâ (s. 26) da ifade olunduğuna göre Kuṭb al-Dîn Mehmed, hükümdarlığa geçtikten dört ay sonra, Kutluk Türkân ile nikâhlanmıştır; böyle olunca da, Kutluk Türkân, Borak'ın kızı Han Türkân olamaz. Çünkü Han Türkân, babası hayatta iken, amcazadesi Kuṭb al-Dîn ile evlenmiş bulunuyordu. Tarih-i Şabankâra (veya Tarih-i Mu'ini, s. 23) ve Tarih-i Güzida (c. I, s. 531) onu Kuṭb al-Dîn'in sevgilisi, odalığı diye gösteriyorlar. Spuler (s. 172)e göre de Kutluk Türkân Hatun, Borak Hâcib'in karısı idi.

Biz burada Kutluk Türkân'ın, Borak'ın karısı olup olmadığını kesin olarak yazmak imkânlarını bulamadıksa bile, bu devirdeki Türkân Hatun bolluğu içinde, bunun Borak'ın kızı olmasının imkânsızlığını göstermek fırsatını bulduk.

3 — *Kutluk Türkân Hatun'un Sultan Haccac ile mücadelesi :*

Hicri 655 den (M. 1257) sonra Türkân Hatun üvey oğlu Sultan Haccac'ın küçük olmasından istifade ederek, memleketin her türlü işlerini kendisi sevk ve idare etti. Saltanat resmen oğlu Haccac'ın adına ise de hükümdarlık fiilen Türkân Hatun'un elindeydi⁹. Her ikisi de öz ana oğul gibi çok samimî bir hava içinde, aynı tahtta, biri lâfzen, diğeri fiilen hükümdarlık edip yaşadılar. Bu arada Sultan Haccac'ın yaşı da artık bülûğ çağına erişmiş oldu. Gene bu sıralarda, Çagatay ordusunun ve Borakoğul'un İlhanlı hükümdarı Abaka Han ile savaşa girip İran'ı ellerine geçirmek amacıyla Amu Derya'dan geçtikleri sırada Türkân Hatun'un Sultan Haccac'ı büyük bir ordu ile Abaka Han'ın ordusuna katılmak üzere yollaması, Abaka Han'ın çok hoşuna gittiğinden, Sultan Haccac'ı hükümdarca lûtuflarla memnun etmiş, gene memleketine göndermişti.

Böylece işi iyi giden Haccac'ı inandığı bazı kimseler kıskırtmağa koyuldular. Bir eğlence gecesinde Haccac sarhoş olup birdenbire Kutluk Türkân Hatun'un bu mecliste raks etmesini emretti. Her zaman ölçülü hareket eden Kutluk Türkân

⁹ Raşid al-Dîn, Câmi' al-Tavârih, II, s. 552; Tarih-i Güzida, I, s. 530.

bundan memnun olmadığı, ikrah duyduğu halde, Haccac'ın sarhoş olduğunu, bu halde ona karşı direnmenin doğru olmayacağını anladığından raksetmeğe mecbur oldu ve istemeye istemeye birkaç defa kollarını kaldırıp indirerek oynadı. O, eteğini uçururken Haccac'ın adamları şu beyti söylediler:

پیرند چرخُ اختر و بخت تو نو جهان آن به که پیر نوبت خود با جوان دِهْد¹⁰

*Dünya ihtiyardır ve senin baht yıldızın gençtir ;
İhtiyarın kendi nöbetini gence vermesi iyi olur*

Alışılmamış olan bu çeşit haller Türkân Hatun aleyhine tertip edilmiş bir ihanetten başka bir şey değildi. Eğlence gecesinden sonra çok incinmiş olan Türkân Hatun, damadı (kızı Padişah Hatun'un eşi) Abaka Han'ın yanına gitti ve kızı Padişah Hatun'dan bu husus için yardım istedi.

Hülegü Han'ın oğlu olan Abaka Han, kayınanası ve Kirman hükümdarı Kutluk Türkân'a karşı, Haccac Sultan'ın bu hafif davranışını hoş görmedi ve şu yolda bir ferman çıkardı: "Bundan sonra Haccac Kirman işlerinden elini çeksin ve devlet işlerini her yönüyle Türkân Hatun'a devretsin"¹¹. Kutluk Türkân'ın geri dönmelerinden sonra Haccac, hükümeti yeniden ele geçirmek amacıyla gizlice Ögedey Han'ın oğullarının yanına gitti. Buna karşılık Kutluk Türkân da, Abaka Han'ın katına bir adam yollayıp durumu bildirdi. Abaka buna son derece kızdığından, Haccac'ın yakalanıp Ordu'ya (hükümdarın bulunduğu müstahkem yer) getirilmesini emreden bir ferman yazdı¹². Haccac bunu haber aldı. Elçiler gelmeden önce Siyistan'a gitti; aradan altı ay geçti¹³. Abaka Han'ın buralara hücum etmeğe hazırlandığını duyunca Delhi'ye kaçtı ve orada on yıl bir köşkte tutuklu kaldı. Yalnız her hafta saltanat sarayına bir kere giderdi. Sultan Calâl al-Dîn Abu'l-Muzaffar Halcî Hindistan'da hükümdar olunca, ona Kirman topraklarına yeniden sahip olabilmesi için yardım etti. Tantanalı bir şekilde savaş hazırlığı yaptırdı. Ayrıca saltanat alâmetlerinden olan çetr, tabl, kûs ve bayraklar verip saltanat merasimi icra ettirdi. Böylece Kirman'a doğru sefer açan Haccac, Bekr denilen yere gelince hastalandı ve 690/1291 yılının Zilhicce ayının bir perşembe gecesini öldü¹⁴.

¹⁰ Tarih-i Güzida, I, s. 531 ve Sımt al-'Ulâ, s. 48; Mirhõnd, IV, s. 129.

¹¹ Sımt al-'Ulâ, s. 48; Tarih-i Güzida, I, s. 531; Raşid al-Dîn, Cami' al-Tavârih, II, s. 552. Mirhõnd, IV, s. 129; Tarih-i Şabankâra, s. 25.

¹² Tarih-i Şabankâra, s. 25; Tarih-i Güzida, I, 531.

¹³ Tarih-i Sîstân (864 Hicrî tarihli nüshasında bu kitabın Mavlânâ Şams al-Dîn Muḥammad Mavâlî ve Maḥmud bin Yûsuf İşfâhânî adlı iki yazarı bulunduğu iddia olunuyor. Bunlardan güya birincisi 448'e kadar, ikincisi de 465 ten 720 ye kadar olan tarihi olayları yazmış), s. 405 te Sultan Muzaḫḫâr al-Dîn Ḥaccâc Sultan Kirman'dan gelip bir yıl Siistan'da oturdu; izaz ve ikram gördü. Buradan aynı yılda, Hindistan'a gitti. Gene aynı yılda Ahmet Han'dan bahsediyor. Nusret Melik ve Ali Melik gibi bazı büyük Meliklerin Kirman'da işlenen vahşetlerden kaçıp Siistan'da sakin oldukları aynı kitabın s. 408'inde yazılıdır.

¹⁴ Sımt al-'Ulâ, s. 49. Sultan Haccac'ın Hindistan'a kaçtığı yıl ile orada kaldığı ve sonra öldüğü yıl hemen her kaynak ve her inanılır eserde başka başka gösterilmiştir. Örneğin: Tarih-i Siistan (s. 405) onun 675'te Delhi'ye gittiğini, Raşid al-Dîn'in haşiyesinde (Blocher) 660 ta, Hammer, a.g.e. 659 (c. II, s. 45); Tarih-i Şabankâra'de 666 da (s. 25); Tarih-i Güzida 666 da (c. I, s. 531); Minorksy, İslâm Ansiklopedisi, Kutluk maddesinde 666 da. Bu tarihçilerden bazıları, örneğin Raşid al-Dîn (Blocher) s. 552 de Haccac'ın 15 yıl Hindistan'da kaldığını, bazıları ise 10 yıl orada oturduğunu yazmışlardır.

4 — *Kutluk Türkân'ın Siyurgatmış ile mücadelesi ve tahttan indirilmesi :*

Haccac'ın Delhi'de bulunduğu yıllarda Türkân Hatun tam bir bağımsızlık ve asayiş içinde oniki yıl Kirman'da hüküm sürdü¹⁵. Sımç al-'Ulâ'da pek açık olmayan fakat Tārîh-i Siistan'da 675 olarak ifade edilen yılda, Abaka Han'ın Ordusu Horasan'a gelince Haccac Sultan'ın kardeşi, yani Türkân Hatun'un diğer bir üvey oğlu, Calâl al-Dîn Siyurgatmış, Türkân Hatun'un izni ile Abaka Han'ın ordusu hizmetine girdi ve kardeşi Haccac'ın has emlakine sahip oldu. Ayrıca av emîrliği ve bazı askerî emîrlükler de kendisine verildi. Fakat ona hükümdarlık yetkisi verilmediği halde, Kutluk Türkân'ın saltanat işlerine karışmağa, hattâ onun adının yanı sıra, kendi adını da hutbede okutmağa ve itaatsizlik etmeğe başladı. Bir yandan da Kirman'ın ileri gelenlerinden, fesat çıkarmakla ün almış Mu'iz al-Dîn Malik Şah, isyancı Şah Malik, Emîr Tulāk ve sair şahıslar, Türkân Hatun'un tabiiyetinden çıkarak Siyurgatmış'ın emrine girdiler. Türkân Hatun bir müddet bu duruma tahammül gösterdi. Ama Siyurgatmış'ın tasallutu haddi aşınca, damadı Abaka Han'a bir elçi gönderip kızı Padişah Hatun'un aracılığıyla Siyurgatmış'tan şikâyette bulundu. Güzelliği, zerafeti ve şairliği ile İlhan Abaka'yı kendine iyice bağlamış olan Padişah Hatun, annesinin bu arzusuna hemen istediği cevabı almakta gecikmedi. Abaka Han'ın yarlığı hükmüne göre Siyurgatmış'ın Kirman hükûmetine, kardeşinden intikal eden av emîrliği ve şahsî hası da dahil, hiçbir şekilde müdahalesi kalmıyacaktı¹⁶. Bu durum karşısında Siyurgatmış, Haccac gibi hareket etmedi; yeniden Abaka Han'a gitti, orada göze girdi, Kirman işlerine asla karışmamak şartıyla has arazisini yeniden elde etti. Bu da Türkân Hatun'un merhameti sayesinde oldu (Sımç al-'Ulâ, s. 51).

680/1282 yılı sonunda Abaka Han'ın öldüğü haberi geldi. Yerine Ahmed Teküdar Han geçti. Türkân Hatun ise, Kirman'da damadı için o güne kadar görülmemiş bir ihtişamla taziyet merasimi yaptırdı. Daha Abaka Han zamanında, Sultan Ahmed ile Siyurgatmış'ı birbirlerine bağlayan eski bir dostluk bağı vardı. Ahmed'in annesi Kutay (veya Kutî) Hatun, Siyurgatmış'a Kirman sultanlığını verdirmek ve Türkân Hatun'un azlini sağlamak yolunda oğlu Ahmed Han üzerinde büyük bir rol oynadı.

Calâl al-Dîn Siyurgatmış, Ordu'dan başarı elde etmiş olarak hareket etti. Siyeh Kuh (Karabağ) denilen yere geldiği sırada, Ordu'ya gitmekte olan Türkân Hatun ile karşılaştı. Kızı Padişah Hatun da yanında idi. Siyurgatmış, Ahmet Han'dan elde ettiği yarlığı hemen oracıkta, hiçbir giriş yapmadan okudu¹⁷. Yıllardan beri Kirman sınırları içinde tam bir istiklâl ve asayiş ile hüküm sürmeğe alışmış bulunan Kutluk Türkân, yol üzerinde aldığı bu kesin haberden o kadar üzüntü duydu ki, kendini kaybetti, bayıldı. Sultan Siyurgatmış, Türkân'ın yanında bulunan Kirman emîrlere, kendisi ile birlik olmalarını ve Türkân Hatun'dan hemen ayrılıp birlikte Kirman'a dönmelerini teklif etti. Emîrlere ve ileri gelen bazı kimseler, yeni hükümdara uydular, Kirman'a döndüler.

¹⁵ Tārîh-i Güzîda, I, s. 531; Tārîh-i Şabankâra, s. 25.

¹⁶ Tārîh-i Güzîda, I, s. 531.

¹⁷ Sımç al-'Ulâ, s. 52; Hõndmîr, Habîb al-Siyâr, III, s. 269; Raşid al-Dîn, II, s. 552; Abû al-Farac Tarihi, II, s. 610.

5 — *Calāl al-Dunya va'l-Dīn Abū'l-Muzaffar Siyurgatmış Sultan :*

681/1282 yılının Rebiulevvel ayında Kirman'a ulaşan Siyurgatmış, saltanat tahtına oturdu. Türkân Hatun'un âyan ve ümerasına karşı yumuşak bir yüz ve cömertlik gösterdi. Onlar da, ister istemez, kendisine biat ettiler. Fakat her zaman kötü huyluluğu ile tanınmış olan Mu'iz al-Dīn Malik Şah, Siyurgatmış'tan intikam almağa hazırlandı. Kurç Malik Mu'iz al-Dīn'in hazırlamakta olduğu fesat ateşini söndürüp halkı rahat ve huzur içinde bulundurmak amacı uğrunda çalıştı; ama gene de bazı ümeranın Siyurgatmış'ı öldürtüp yerine, Türkân Hatun'un torunu Süyük Şah'ı tahta geçirmek arzularını önleyemedi. Süyük Şah ise bu sırrı öğrenir öğrenmez, ne olur ne olmaz diye hemen dayısı Sultan Siyurgatmış'a durumu anlattı. O da, ümeranın ileri gelenlerini toplayıp açık bir meydanda muhakeme ettirdikten sonra, suçlarını itiraf edenleri, kılıçtan geçirtti¹⁸.

6 — *Kutluk Türkân Hatun'un ölümü :* Siyurgatmış'tan ayrıldıktan sonra Türkân Hatun doğruca Ahmed Han'a geldi. Âdet olduğu üzere birçok değerli hediyeler de getirmişti. Sahib-i Divan Şams al-Dīn¹⁹, ona hürmet olsun diye ayağa kalktı. Türkân Hatun, kızları Bibi Türkân ve Padişah Hatun'u da beraberinde getirmişti.

Kirman'ın önemli kişilerinden Hoca Zahîr al-Dīn Yamîn al-Mulk ve Tac al-Dīn Satılmış, Sultan Siyurgatmış'a tâbi olmayıp Türkân Hatun'un hizmetinde kalmayı tercih etmişlerdi. Türkân Hatun bu ziyaretinde Ordu'da çok saygı gördü ve yarlığı hükmü şu yolda yazıldı: "Sultan Siyurgatmış ve Türkân Hatun, Kutluk (Karahıtay) devletini eşit haklarla idare etsinler". Han tarafından verilen bu yazılı emir, hanın annesi Kutî Hatun ve Soğuncak Noyan tarafından hiç hoş karşılanmadığından, bunlar ayaklandılar ve Ahmed Han'a "Eğer bu yarlığı hükmünü yerine getirirsek, o zaman Siyurgatmış senden nefret eder, Horasan'a Argun Oğul'un yanına gidip onunla birleşir. Daha iyisi, Türkân Hatun bu kış burada kalsın; yazın Siyurgatmış da gelince ikisinin huzurunda bu iş halledilsin" diye beyanda bulundular.

Böylece Türkân Hatun o kışı Berd'a'da geçirdi. Sahib-i Divan Şams al-Dīn tarafından da pek çok ikram ve iltifat gördü. Yaz gelince Tebriz tarafında Çerendap'a gitti. Fakat az zaman sonra, kederinden hastalayıp öldü (681/1282-83)²⁰.

Türkân Hatun'ın kızı Bibi Türkân bu sırada Ordu'da idi; hemen Çerendap'a geldi. Padişah Hatun da Kirman'a doğru yola girdi; Türkân Hatun'un cesedini Bibi Türkân, Kirman'a getirdi. Calal al-Dīn ve Kirman büyükleri onu karşıladılar ve Bibi Türkân'a baş sağlığı dilediler; Türkân Hatun'u da şehrin en güzel yerindeki medresenin kümbetine gömdüler²¹. Âlimler, fazıllar ve halk onun ölümüne çok üzüldüler. Onu kaybetmekle, onun kendilerine sağladığı himaye ve nimetleri de kaybetmiş oldular.

¹⁸ Bu ümeranın isimleri Sımţ al-'Ulâ'da yazılıdır bk. s. 53-54.

¹⁹ O zaman Moğol hanedanlarının saltanat işleri Şams al-Dīn'in parmağı ucunda idi. Abū al-Farac, II, s. 617.

²⁰ Târîh-i Şabankâra, s. 26 da Türkân hatunun Argun Han'dan yardım istediğini yazarsa da Sımţ al-'Ulâ s. 54 ve Habîb al-Siyar, III, s. 269, Yâddâsthâ-yi Kâzvinî'de (II, s. 240-242) yukarıda açıkladığımız şekle uygun ifade olunmuştur.

²¹ Habîb al-Siyar, s. 269 da önce Tebriz'de gömüldüğü sonra Bibi Türkân'ın onun adına bir medrese yaptırdığı ve oraya naklettiği kayıtlıdır.

Türkân Hatun hükümdarlığı sırasında kendi adına para bastırılmış mıydı? Bunu bilemiyoruz, ama Sımṭ al-'Ulā, s. 51 de verilen bilgiden onun hutbede adını okutmuş olduğu açık olarak anlaşılmaktadır. O, 655 (1257) yılından yarlğ hükmü çıkıncaya kadar naibelik edip Haccac'ın Kirman'ı terketmesinden, 681 (1282-83) yılına kadar da Kirman sınırları içinde bağımsız olarak sultanlık etmiş, tarihin kaydettiği nadir müslüman kadınlardan biridir. Ünlü seyyah Marco Polo, Türkân Hatun'un tahtta olduğu bir sırada, 1272 ye doğru Kirman'dan geçmiş ise de Kutluk Türkân hakkında konumuza ışık tutacak bir bilgi vermemiştir. Ancak Kirman'daki seyahatlerinden bahsetmiştir.

II.

ŞAFVAT AL-DİN PADİŞAH HATUN

1 — *Padişah Hatun'un İlhan Abaka ile evlenmesi:*

Ḳuṭb al-Din Moḥammad'ın kızı Padişah Hatun, babasının sınır savaşlarında bulunduğu 654/1256 yılında Türkân Hatun'dan doğmuştur. Akıllı, ağır başlı, güzel yüzlü bir kız olan Padişah Hatun, Moğol hanları tarafından alınıp götürülmesin diye²² "Hasan Şah" adı altında, erkek kardeşlerinin arasında büyütülmüş ve yüksek tabakadan uzak tutulmasına gayret edilmişti²³. Onun kız çocuk olduğunu bilen birkaç kişi ise, bu sırrı Padişah Hatun'un selâmeti için başkalarına anlatmamışlardı. Bununla beraber, Padişah Hatun büyüüp genç bir kız olunca, öyle eşsiz bir güzelliğe sahip oldu ki, methiyesi Moğol hanlarından Hülegü'nün oğlu İlhan Abaka'nın kulağına kadar ulaştı ve o, annesi Türkân Hatun'dan kızını istemek için Emîr Karahay'ı Kirman'a yolladı. Padişah Hatun'un üvey ağabeyi olan Haccâc Sultan'ın direnmesine rağmen, Türkân Hatun, İlhan Abaka'nın bu teklifini kabul edip kızına zengin bir çehiz hazırladı²⁴. Böylece birkaç yıl Padişah Hatun, Abaka Han'ın annesi Yisunçin Hatun'un ordusunu (çadırını) süsledi. 670/1272 Cemaziülaharında Yisunçin'in ölümü üzerine, onun ordusu Padişah Hatun'a geçti, yani Padişah Hatun kayınanasının makamını elde etti. Padişah Hatun'un yıllar boyunca Abaka Han ile evli kalması, Kirman için çok faydalı oldu. Moğollar bu bölgelerde onun sayesinde adalet ve insaf yolundan ayrılmadılar²⁵.

Abaka Han'ın 680/1282 de birden bire ölümü üzerine, Hülegü'nün yedinci oğlu Teküdar, İlhan olarak seçildi. İslâm dünyasındaki Moğol otoritesini daha sağlam kurmağa azmetmiş olan Teküdar, müslüman olup "Ahmed" adını aldı²⁶. Türkân Hatun, Ahmed Teküdar zamanında hükümdarlığını kaybetmişti. Onun kızları Bibi Türkân ve Padişah Hatun buna çok üzölmüşlerdi. Fakat Ahmed Teküdar ile yeğeni Argun'un taht çekişmeleri sonunda, Argun (683/1284) İlhan olarak tanındı.

²² Moğol Hanları asil ve güzel kızları hâkim oldukları memleketlerden getirtip birkaç gün yalarında alıkorlar, sonra emirlere ve askerlere hediye ederlerdi.

²³ Padişah Hatun'un Hasan Şah adıyla bir süre tebdil gezdiği, sadece Mirhõnd Ravzat al-Safâ, s. 129 da ve İslâm Ansiklopedisi, s. 1054 te yazılıdır. Sımṭ al-'Ulâ'da böyle bir kayıt yoktur.

²⁴ Sımṭ al-'Ulâ, s. 47.

²⁵ Raşid al-Din, Câmî' al-Tâvâriḥ (Rusya baskısı), s. 140 da.

²⁶ Bk. Spuler, a.g.e., s.

2 — *Padişah Hatun'un Keyhatu ile evlenmesi:*

Az bir zaman sonra, Siyurgatmış orduya çağırıldığı vakit, o durumunu burada tehlikeli gördü. Argun, ona Ahmed'in taraftarı olduğu için epeyce eziyet etti²⁷. Bir yandan da Bibi Türkân, Padişah Hatun, Yülük Şah, Süyük Şah, Hoca Zahir al-Din Mustavfi gibi kendisinin hasmı olan iktidarlı kimseler de orada idi. Onlar kendisinden hesap sorulmasını istediler. Siyurgatmış çok mübalâğalı bir muhakemeye tabi tutuldu. Ancak Ulus Emiri Buka Çenksang kadılara karşı kullandığı hile ve tedbirleri ile Sultan Calâl al-Din Siyurgatmış'ın hayatını kurtardı ve Kirman ülkesini onunla, Padişah Hatun'un ortaklaşa idare etmeleri kararını temin etti. Padişah ve Bibi bu karardan memnun olmadıklarından, durumu Argun Han'a yazdılar. Buka Çenksang ise Padişah Hatun'un bu hareketine kızdı; onu ordudan ve Kirman'dan uzak bulundurmak için çareler aradı. Sonunda Padişah Hatun'un Abaka'nın oğlu Şehzade Keyhatu ile evlendirilip Ruma (Anadolu'ya) gönderilmesini İlhan'a ısrarla tavsiye etti.

Bu evlenme, yani bir kadının üvey oğlu ile evlenmesi, İslâm dini kaidelerine aykırı olduğu halde Moğol örf ve âdetine tamamiyle uygundu²⁸. Esasen müslüman Kutluk devletinin en gözde bir prensesi olan Padişah Hatun'un, müslüman olmayan Abaka Han ile evlenmesi de dine aykırı düşmekle beraber devlet menfaatleri, henüz pek yeni kabul edilmiş olan İslâm dini kaidelerinin üstünde tutulmuştu.

Öte yandan Buka Çenksang, Calâl al-Din Siyurgatmış'ın durumunu kuvvetlendirmek için, onu Hülegü'nün oğlu Mengü Timuroğul'un ve Fars atabeyi olan Ebeş Hatun'un kızı Gerduçin ile evlendirmeyi başarmıştır²⁹. Böylece İlhanlıların pek nüfuzlu Ulus Emiri plânlarını gerçekleştirmişti. Padişah Hatun o sırada Küçük Asya'da vâli bulunan kocası Keyhatu'nun yanına gitmişti. Fakat Siyurgatmış ile Padişah Hatun'un çekişmeleri son bulmadı: Padişah Hatun'un Has (İncü) arazisi olan Sircan, Siyurgatmış için pek çekici idi. Bu yüzden Emir Togan aracılığı ile Sircan kendisine verildiği takdirde 50.000 dinar olan bu bölgenin vergisine karşılık kendisi 70.000 dinar yıllık ödiyeceğini, Padişah Hatun'a da Sircan'a karşılık Rum'da bir yer verilmesini İlhan'a teklif etti. Argun bu teklifi kabul ettiğinden, Sircan Siyurgatmış'a geçti. Siyurgatmış, Argun Han'ın fermanı ile tahtı muhafaza edince, vezirliği Faḫr al-Mulk Mahmud'a havale etti. Bu adam Padişah Hatun ile kardeşinin arasını düzelterek yerde, tersine aralarını açmak için öyle kötü işler yaptı ki, Padişah Hatun veziri azarladı. Onu

²⁷ Bk. Yâddaştâh-yi Kâzvinî, III, s. 243.

²⁸ Nâşir al-Din Münşî, Sımt al-'Ulâ, s. 56; Raşid al-Din, Câmî' al-Tavârih (Blochet), s. 552; Târih-i Güzida, I, s. 532.

²⁹ Münecimbaşı, Saḫâ'if al-Aḫbâr, II, s. 587 de Padişah Hatun'u Sultan Calâl al-Din Siyurgatmış ile evli gösterip Calâl al-Din'den sonra Padişah Hatun'un kocasının yerine geçtiğini yazmakta, bunların kardeş olduklarını farketmemekte, ayrıca altıncı hükümdar olan Padişah Hatun'u, sekizinci hükümdar sırasına koymaktadır. Bundan başka Mehmet Zihni, Maşahir al-Nisâ, I, s. 111'de Padişah Hatun'dan bahsederken Kirman'da hükümet eden sultanlardan olduğunu kaydettikten sonra "eşi Sultan Calâl al-Din'in ölümünden sonra yerine hükümdarlığa geçtiğini" yazmakla Münecimbaşının yanlışını tekrar etmiş fakat gene bu kitabın ikinci cildinde ve 396 ncı sahifesinde Keyhatu'nun karısı olduğunu kardeşi Sultan Calâl al-Din'i katlettiği yerine melikeliğe geçtiğini bildirmektedir. Her halde Mehmet Zihni her iki cilt için kullandığı tarihleri kontrol etmemiş olmalı. Padişah Hatun'un evlenmesi konusunda Şams al-Din Sâmi de (Kâmûs al-'Alâm, II, s. 1455 te) başka bir yönde yanlışmış, onun İlhanlılardan Baydu Hanla evlenip Baydu'nun fermanı ile kardeşi Calâl al-Din'i katlettiğini ve böylece tahta cülûs ettiğini ifade eylemiştir. Halbuki bunun da doğru olmadığı biraz sonra açıklanmış olacaktır.

bir takım tertiplere karışmaktan alakoymaya çalıştı. Vezir, sert mizaçlı bir adamdı. Padişah Hatun'a şöyle bir cevap verdi: "Bugün Siyurgatmış'ın saltanat zamanıdır; elimden geleni geri komam, Allah göstermesin, eğer bir gün Kirman tahtı sana düşerse, beni kasap satırı ile iki parça et"³⁰. Aynı yılda (689/1290) Padişah Hatun, Sircan'ı kardeşinin elinden kurtarmak için önce Anadolu'da, sonra Tebriz'de Argun Han ile konuştu (Sımt al-'Ulā, s. 62). Argun, Padişah Hatun'a izzet ve ikramlarda bulundu ve onun isteklerini yerine getirdi. Bu sırada Kaydu, Çagatay şehzadeleri ile birlikte Amu nehri yöresinden gelip Horasan'a akın etti ve Argun'un 690/1291 de ölümü üzerine (Yâddâsthâ-yi Kazvîni, c. III, s. 245; İslâm Ansiklopedisi, s. 1054; Spuler, s. 99) yerine Keyhatu tahta oturdu.

Ümit edilmeyen bir zamanda imparatorluk tahtına oturan Abaka'nın oğlu Keyhatu, önce Kirman Sultanı Calâl al-Dîn Siyurgatmış'ı tahtından azledip türlü meziyet ve kabiliyetlerle süslenmiş olan karısı Padişah Hatun'u Kirman tahtına hükümdar nasbetti.

Padişah Hatun kocasının askerlerinden ve tedbirli komutanlarından meydana gelen bir kuvvetin başında, elinde hükümdarlığa nasb fermanı olduğu halde, büyük bir debdebe ve merasimle Kirman'a girdi (Sımt al-'Ulā, s. 69; Târih-i Şabankāra, s. 27). Evvelce Siyurgatmış'ın vefalı dostları, taraftarları görünen birçok emirler ondan uzaklaştılar. Yalnız ve çaresiz kalan Siyurgatmış Sultan, karısı Gerduçin ve öteki karısı İlâk Hatun'dan başka, kızı Şâh Âlem'i de alıp kız kardeşi Padişah Hatun'u karşılamak üzere Fars sınırına kadar gitti. Orada görüştiler³¹.

3 — Padişah Hatun'un tahta geçmesi :

691/1292 yılı Zilkadesinin ortasında Şafvat al-Dünyâ va al-Dîn ünvanıyla saltanat tahtına oturan Padişah Hatun, Târih-i Güzida'ye göre³² kardeşi Siyurgatmış'ı kendisine naip tayin ederek kardeşlik haklarına saygı gösterdi.

Bir müddet memleketi böyle idare eden Siyurgatmış'ın yeniden saltanata sahip olmak hevesine kapıldığını gören Padişah Hatun, Siyurgatmış'ı şehrin kalesine hâpsetti. Kadınlık merhametinden ötürü kardeşlik haklarını gözönünde tutarak ona yargılanması sırasında savunulması için müdafiler tuttu ve işkence ettirmedi. Mengü Timur'un kızı Gerduçin, Padişah Hatun'un güzel hasletlerinden kuvvet alarak eşini kurtarmak ümidini besledi. Bu amaca ulaşmak için de hayli uğraştı. Birgün kalenin sakalığını yapan adamı, içinde bir ip bulunan su tulumunu Siyurgatmış'a götürmeğe razı etti. Bununla Siyurgatmış kaleden indi ve karısı ile birlikte kendilerini bekliyen atlara binip kaçtılar. Önce Siistan'a gitmeği en uygun çare gibi gördüler. Fakat, sonra evlâtlarının ve mallarının selâmette kalması için bundan vazgeçtiler. Keyhatu ordusuna doğru yol aldılar³³. Bu haber Padişah Hatun'a ulaşır ulaşmaz, o, pek çok elçiden meydana gelen bir heyeti, zengin hediyelerle birlikte kocası Keyhatu'ya gönderip bendeliğini bir kere daha ifade etti ve nazmen yazılmış şu yolda bir mektubu kocasına gönderdi:

³⁰ Târih-i Güzida, I, s. 531-32; Târih-i Şabankāra, s. 26; Hammer, a.g.e., II, s. 47 ve Minorsky, IA, s. 1054.

³¹ Yâddâsthâ-yi Kazvîni, III, s. 245.

³² İslâm Ansiklopedisi, s. 1054 te Padişah Hatun'un Kirman'a 690 da sahip olduğunu yazıyorsa da kaynaklar, 691 olarak göstermektedirler.

³³ Sımt al-'Ulā, s. 71-72; Târih-i Güzida, I, s. 532; Mirhōnd, V, s. 130; Raşid al-Dîn, II, s. 553.

“Siyurgatmış iki yıl senin yarlığının emirlerine aykırı hayat sürdürdü; senin emirlerine her zaman isyan etti. Benim kardeşim, kız kardeşinin (yani kendisinin) çehresini türlü türlü tekdir ve muhabbetsizlik tırmalaması ile yaraladı. Onun aman dilemesini kabul etmek, onu kurtarmak, ona riayet göstermek nasıl mümkün olur?” (Sımt al-'Ulā, s. 72). Karısının hatırını her şeyin üstünde tutan Keyhatu, Harezmi Turhan ve Diliday Bahadır'ın himayesinde Siyurgatmış'ı zelilâne bir şekilde tek atl olarak Kirman'a yolladı (Tārīh-i Şebenkāre, s. 28).

Kirman ahalisi onu görmek için yollara dökülmüştü. Padişah Hatun yeğeni Yülük Şah'ın evinde onu birkaç ay hapis tuttu. “Utanmaz ve hayasız meliklerle sert Moğollar” ona bekçilik ettiler. Sonunda şehzade Baydu (daha sonra Siyurgatmış'ın kızı Şāh Ālem ile evlenmiştir), Keyhatu'dan Siyurgatmış'ın serbest bırakılıp kızı Şāh Ālem ile birlikte Orduya gönderilmesine dair bir yarlık hükmü aldı ve bunu kendi emirlerinden Cerguday ile İsmetüddin'e yolladı. Padişah Hatun, Siyurgatmış Sultan'ın serbest bırakılması ve gönderilmesi işini biraz geciktirdi, ama onun oğlunu, kızını, anasını hiç vakit kaybetmeden Bağdat'a yolladı (692/1292-93)³⁴.

4 - Siyurgatmış'ın idamı :

Bir zaman sonra Padişah Hatun kardeşine acıdı; onu affedip serbest bıraktı ve şefkatle muamele etti. Bundan pek çok sevinen Siyurgatmış, hükümdar kardeşi şerefine çok tantanalı bir ziyafet hazırlattı. Her iki taraf tam bir barış ve samimiyet içinde kardeşlik bağlarını gönülden duydukları bu gecede bir takım menfaat düşkünlülerinin damarlarındaki haset ve fitne kıvılcımları körüklenmiş oldu. Böylece Sultan Siyurgatmış'ın düşmanları ve vaktiyle ondan yüz çevirmiş olan melikler, ne yapıp yapıp Padişah Hatun'a onu öldürtmeyi gaye edindiler³⁵; ona iftiraya koyuldular. Padişah Hatun'a Siyurgatmış'ın kendisini öldürteceği yolunda kuşku uyandıran sözler söyleyip onda korku ve şiddet havası yarattılar. İktidar tutma, hüküm ve idare etme kabiliyetlerine rağmen pek zarif ve ince duygulu bir kadın olan Şafvat al-Din Padişah Hatun kendi hayatını tehdit ve endişeden kurtarmak için üvey kardeşi eski sultanı bir ramazan akşamı (27 Ramazan 693/22 Ağustos 1294) iftar vaktinde öldürmeyi emretti³⁶.

Siyurgatmış'ın Padişah Hatun tarafından elde edilen “İsen” adlı cariyesi onun içkisine zehir attı³⁷. Sonra onun kendisini öldürdüğü haberini etrafa yaydılar. Şehirde başka bir evde tutuklu bulunan karısı Gerduçin kederinden mateme büründü. Ayân ve emirler gibi Padişah Hatun da ona başsağlığında bulundu ve hemen bütün hayatı Kirman tahtını elde etmek için mücadele ile geçen Sultan Siyurgatmış'ı kendisinin yaptırdığı Kirman Yenikapı medresesine gömdüler.

Bu olaylar, Kirmanlıları çok üzdü ve haklı olarak halkın Padişah Hatun'a karşı beslediği sevgi ve saygı nefret duygusu ile yer değiştirdi. Kirmanlılar kendi genç kardeşini öldürmesini, onun kemâline ve merhametine yakıştıramadılar. Dedikodu ve nefretleri unutturmak için Padişah Hatun halkın her tabakasını nimetlere garketti.

³⁴ Sımt al-'Ulā, s. 72; Yāddāsthāy-i Qazvīnī, III, s. 246-247.

³⁵ Sımt al-'Ulā, s. 73; Yāddāsthāy-i Qazvīnī, III, s. 246-247.

³⁶ Sımt al-'Ulā, s. 73.

³⁷ Ḥamd Allāh, Tārīh-i Güzīda, I, s. 533 ve Minorsky, İA, s. 1054 te “o boğduruldu sonra da kendisini hançerle öldürdü diye ortalığa yayıldı” demektedirler.

Siyurgatmış'ın hapisteki adamlarını serbest bıraktı. Zengin hediyeler tesirini çok çabuk gösterdi. Dedikodu ateşi sönmüverdi. Padişah Hatun'a karşı duyulan soğukluk bir mevsim bile sürmedi. Bu arada kızkardeşinin oğlu Yülük Şah'a divanda vazife verdi. Hoca Zahîr al-Dîn'i divana müstevfi yaptı. Veziroğlu vezir Faḥr al-Mulk Nizâm al-Dîn Maḥmûd vezir oldu. Divanın ileri gelenlerinden Zahîr al-Mulk Faḥr al-Dîn Hoca da tevfiz veziri oldu.

Aynı yılda Hoca Naşîr al-Dîn Yûsuf'u eşi Keyhatu'ya yollayıp Yezd ve Şabankâra'yi istedi ve sarayın emirlerinden olan Mu'iz al-Dîn 'Ali Malik ve Nâşîr al-Dîn Sa'id'i Şebenkâre emîrliğine aday gösterdi. Yezd eyâletine ise Nusret Malik'i uygun gördü (Sımţ al-'Ulâ, s. 74-75). Faḥr al-Mulk Nizâm al-Dîn Maḥmûd'un tavsiyesiyle, Nâşîr al-Dîn Munşî'yi yanına çağırıp Divan-ı İnşâ'yi ona verdi³⁸.

Söz Faḥr al-Mulk Nizâm al-Dîn Maḥmûd'a gelince, birkaç sayfa önce adı geçen bu vezir üzerine kaynakların ve tarihçilerin yaptığı açıklamaları karşılaştırmadan geçemeyeceğiz. Bundan önce Padişah Hatun'un Faḥr al-Mulk ile arasının iyi olmadığını, sert mizaçlı vezirin prensese karşı baş kaldırdığını açıklamıştık. Padişah Hatun 693/1294 de kardeşini öldürtünce Faḥr al-Mulk Maḥmûd Kirman'ı bırakıp Hindistan'a kaçıktan başka çare bulamamıştı. Ḥamd Allâh Kazvîni ve Mu'îni onun Padişah Hatun'un gönderdiği barışçı haberlere kanarak geriye döndüğünü yazmaktadırlar³⁹. Öte yandan bu devri bizzat yaşamış olan Nâşîr al-Dîn Munşî'nin kitabında Faḥr al-Mulk'ün, Padişah Hatun tarafından vezir tayin edildiği açıkça yazılmıştır (s. 74-75). Acaba bu veziroğlu vezir Faḥr al-Mulk, sözünü ettiğimiz şahsın oğlu mudur meselesi ortaya çıkmaktadır. Eğer böyle olsaydı o zaman Nâşîr al-Dîn Munşî'nin, baba Faḥr al-Mulk'ün yukarıda anlattığımız talihsiz macerasını kaydetmesi gerekirdi. Ne Sımţ al-'Ulâ'da ne de birçok kaynakları gözden geçirerek özetliyen Yâd Dâştḥây-i Kazvîni'de Faḥr al-Mulk'ün katlinden bahis yoktur.

Boş vakitlerini eşsiz değerde Kur'anlar yazarak sonra bunları tezhiplerle süsliyerek geçiren Padişah Hatun'un sırf bir ök alma arzusunu susturmak için ikinci bir cinayeti işleyebileceği bize bir iftira yahutta bir mübalâğa gibi görünmektedir.

5 — Baydu'nun İlhan olması ve Padişah Hatun'un idâmı :

Padişah Hatun'un ikinci eşi İlhan Keyhatu hükümdarlık vasıflarından mahrum, ayyaş, sefih hattâ derecesiz müsrif bir adamdı. Kabiliyetsizliklerini örtmek için, hazineyi boşaltma bahasına, cömertçe hediyeler dağıttı; böylece başına gelebilecek tehlikeleri önlemeyi düşünmüştü. Keyhatu'nun selefleri zamanında büyük ölçüde kendini göstermiş olan para sıkıntısı bu hükümdar zamanında korkunç sonuçlar veren bir tedbirin alınmasına sebep oldu. Veziri ve maliye nâzırı Zencânî Çinlileri örnek tutarak, Tebriz ve devletin başka şehirlerinde, kâğıt paralar bastırdı (693/1294); aynı zamanda madeni paranın geçmesini yasak etti. Bunun sonunda ticaret ve sanayi durdu; nüfus köylere, kırlara dağıldı, şehirler boşaldı. Memleketin her yönünün harap olması tehlikesi baş gösterince alınan yasak kararından iki ay geçmeden vazgeçildi.

³⁸ Yâddâştḥây-i Kazvîni, III, s. 247.

³⁹ Padişah Hatun'un birçoklarına bol hediyeler ve makamlar dağıttığı bir sırada eski veziri vaktiyle kardeşi Siyurgatmış Sultan'ın iktidar günlerinde sarfettiği sözlere uygun şekilde mahkûm ettiğini ve parçalanmış vücudunu halkın ibret gözleri önüne attırdığını yazarlar; bk. Târîḥ-i Güzîda, I, s. 531; Târîḥ-i Şabankâra, s. 27; Hammer, a.g.e., II, s. 47; Minorsky, İA., s. 1054.

Bu yeni kâğıt para ekonomisine uygun, yeni bir düzen verilmediği için devlet maliyesine güven kalmadı. Keyhatu'nun malî işlerdeki beceriksizliğine politik kabiliyetsizliği de katıldı; bu yüzden çok düşman kazandı. Taht rakiplerinden olan Baydu, şahsî kininin etkisi altında taraftarlarıyla Bağdat'tan çıkarak, Tebriz'e doğru yürüdü. Keyhatu da 23 Cemaziülevvel 694/21 Mart 1295 te hemen karşı çıktı, ama İlhan emîrleri Baydu tarafına geçtiklerinden, o evvelce bol bağışlarda bulunduğu valilerine sığınabilmek ümidiyle Anadolu'ya kaçmayı uygun bir çare olarak gördü. Maceralı bir kaçıktan sonra yakalanıp Baydu'nun emriyle 6 Cemaziülevvel 694/24 Mart 1295 te idam edildi.

Baydu'nun Bağdat'da ayaklanması haberi Padişah Hatun'a ulaşır ulaşmaz, o bundan sonsuz bir kuşkuya kapıldı; bu sırada Keyhatu, bazı emîrlerini, Baydu'nun taraftarlığını yapıyorlar diye haspsettirmişti. Bütün bu haberler, Padişah Hatun'un Yezd'e vali yapacağı Nusret Melik ile Şabankâra emîrliğine uygun gördüğü Ali Melik'in sadakatsizliklerini ortaya koymalarına sebep oldu; onlar Baydu'nun başarılı işleri karşısında Padişah Hatun'u devirmeği, böylece de Baydu'nun gözüne hoş görünmeyi tasarladılar. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, Baydu'nun eşi, Padişah Hatun'un katlettirdiği Sultan Siyurgatmış'ın kızı Şah Âlem idi. Annesi Gerduçin ise kocasının öcünü almak için fırsat beklemekteydi.

Çok geçmeden Keyhatu'yu yenen Baydu'dan Padişah Hatun'a bir yarlık geldi. Bunda mal ve hediyelerle birlikte kurultayda (herhalde Baydu'nun cülûs merasiminde) hazır bulunması bildiriliyordu⁴⁰. Elçi Çigan'ın getirdiği bu haberi öğrenen Nusret Melik, Siyurgatmış'ın dostu olanları kendine müttelik hale getirdi ve Hanzâde Gerduçin'e şehrin kapısından dışarı çıkması haberini yolladı. Gerduçin yakınları ile birlikte Kirman'dan dışarıya çıktı. Şehirde ve dışarıda bulunan askerlerden bir kısmı, bunlara yardım etti ve Meşiz'de toplandılar. Böylece Gerduçin ve sadakatsiz emîrler, Padişah Hatun'un üzerine yürüdüler⁴¹. Padişah Hatun kendi üzerine yüründüğünü öğrenince emîrlerini toplayıp bu konudaki düşüncelerini sordu. Kâdî Havâf, Gâzân'ın yanına gitmeyi teklif etti. Kısa görüşlüler ise bu teklifin aleyhinde bulundular. Kalede saklanmak onlara daha tehlikesiz göründü. Mevlânâ Şadr al-Haqq'ı Gâzân'a yollama teklifi de bir sonuç vermedi. Yıldızlara bakmak, rüya tâbir etmek gibi fatalist hareketlerle geçirilen birkaç gün içinde Gerduçin ve taraftarları şehri kuşattılar. Kuşatma birkaç gün sürdü. Taraftarlarının bir kısmı bu sırada Padişah Hatun'dan ayrılıp Gerduçin'in hizmetine girdiler.

Daha fazla direnmenin faydasız olduğunu gören Padişah Hatun şehrin anah-tarlarını yengesi Gerduçin'e yollarken şöyle söyledi:

تا چند بیم جان مدارا کردن تسلیم شدم نهیم قضا را گردن

yani "Canı ne vakte kadar iğreti olarak göreceğim, onun için teslim oldum ve kazaya boyun eğdim". Askerler Kirman şehrine girdiler. Hükümdar Hatun'un vezir ve emîrlerini yakalayıp bağladılar. Ertesi gün prenses Gerduçin derecesiz bir ihtişam ve merasimle⁴² Kirman kapılarından geçti ve büyük bir gurur ile tahta oturdu⁴³.

⁴⁰ Sımt al-'Ulâ, s. 75; Târih-i Şabankâra, s. 28; Mirhõnd, V, s. 130; Hammer, a.g.e., II, s. 48; Spuler, a.g.e., s. 173.

⁴¹ Mirhõnd, V, s. 130 ve Yâddâsthâ-yi Kazvînî, III, s. 247.

⁴² Sımt al-'Ulâ, s. 76 da tabl, kus rayetler ve alemlerin bu merasimin zenginliğini arttırdığını kaydeder.

⁴³ Bu başarısının sonunda tahta oturmuş olmakla beraber Gerduçin hükümdar olmamıştır.

Padişah Hatun hiyanetle itham edilip Celâlî evinde hapsedildi⁴⁴ ve Baydu Han'a durumu bildiren elçiler gönderildi. Sonra Baydu'nun kaynanası olan Gerduçin, Padişah Hatun'u da beraberine alarak Kasr-i Zer'e doğru yola koyuldu. Her ikisi de Yaylak'ta Baydu Han'dan gelecek fermanı beklediler. Şah Âlem'in işaretiyle Baydu, istenen fermanı verdi. Ansızın birkaç kişi, Padişah Hatun'un çadırına çıkageldi ve onu öldürdüler⁴⁵.

Böylece ana ve babası hükümdar olan ve iki İlhanlı imparatoruna eşlik eden Kutluk devleti hükümdarı Şafvat al-Dunyâ v'al-Dîn Padişah Hâtûn kardeş katili olmanın cezasını hayatiyle ödemiş oldu. Fakat onun öldürülmesine ferman çıkaran Baydu'ya da az zaman sonra aynı sonuç reva görüldü; 695/1295-96 da Gâzân tahta geçti⁴⁶ ve hükümdarlık Padişah ve Siyurgatmış'ın büyük kardeşleri olan Haccac Sultan'ın oğlu 15 yaşındaki Muzaffar al-Dîn Muḥammad Şah'a verildi. Muḥammad Şah halası Padişah Hâtûn'un cesedini Müşkin (مشكين Mirhond böyle yazıyor, c. V, s. 130; yahut مسكين, Sımṭ al-'Ulâ, s. 77)⁴⁷ denilen köyden kaldırıp Kirman şehrinde Türkân Hatun'un medresesine naklettirdi.

Gâzân zamanında Kirman bu soydan gelen erkeklere verildi. Fakat Olcaytu zamanında Siyurgatmış'ın Kuṭb al-Dîn Şâh adındaki oğlu memleketi fena idare ettiğinden tahtından indirildi ve Kirman doğrudan doğruya Moğollara bağlandı⁴⁸

6 — Padişah Hatun'un şahsiyeti ve Lâle Hatun :

Bütün kaynaklar ve bütün eski tarihler Padişah Hâtûn'un vasıflarını adeta elbirliği ile hemen hemen şu yolda anlatırlar: Türlü faziletlerle süslenmiş bulunan iyi huylu güzel bir kadındı. Her zaman adaletle iş görürdü. Kirman tahtına oturunca âlimlere, fazıllara ilgi gösterip onların durumlarını düzeltmeğe çalıştı. Yaradılışının güzelliği, nezaketi ve yüksek istidatları onu hem kendi devrinde, hem de kendinden sonra gelenler arasında ebedî kıldı. O çok iyi bir hattattı⁴⁹. Ayrıca edebî üslûba sahip bir yazardı. Bütün bunlardan başka, eski şiir dergilerini süsleyen, mahirane şiirleri ve kendi eliyle yazdığı tezhiplerle de süslediği eşsiz Kur'an-ı Kerim'leri devrin önemli kitaplarında yer almaktaydı⁵⁰.

Biraz sonra başka başka kaynaklardan derlediğimiz çeşitli dörtlüklerini göstereceğimiz Padişah Hatun sadece güzel sanatlar kollarındaki meziyetleriyle değil baştan beri ifadeye çalıştığımız politik alandaki kabiliyetleriyle de sıvrılmış bir hükümdardı. Ne yazık ki Ortaçağ doğu ülkelerinde gelenek halini almış bulunan taht kavgaları, bu asil duygulu kadını çığırından çıkartarak cinayet işlemeğe kadar sürüklemiştir.

⁴⁴ Sımṭ al-'Ulâ, s. 76 da bu böyle yazılıyorsa da Mirhond (V, s. 130) da onun sarayında mevkuf tutulduğu kayıttır; Yâddâsthâ-yi Kazvinî de bu, "der hâne-i Calâl" diye geçiyor. Mallarına ve hazinelerine el konuldu ve yağma edildi, sadık emirleri ile âyanı da esir edildi.

⁴⁵ Sımṭ al-'Ulâ, s. 77; Târih-i Güzîda, I, s. 533; Târih-i Şabankâra, s. 28; Câmî' al-Tavârih, II, s. 553; Yâddâsthâ-yi Kazvinî, III, s. 247.

⁴⁶ Nizâm al-Dîn Şâmî, Zafarname, s. 15.

⁴⁷ Müşkin, Kasr-i Zer'e bağlı bir köydür; Kasr-i Zerr ise, İsfahan ile Şiraz arasındadır.

⁴⁸ Spuler, a.g.e., s. 173; Hammer, a.g.e., II, s. 48.

⁴⁹ Tuḥfa-i Haṭṭâtin (Müstakimzada'nin), s. 145.

⁵⁰ Sımṭ al-'Ulâ, s. 70; Habîb al-Siyâr, III, s. 270-271.

Onun bazı şiirleri (Sımt al-'Ulā'dan, s. 70):

هر چند که فرزند الغ سلطانم یا میوه* بستان دل ترکانم
میخندم از اقبال و سعادت لیکن می گریم ازین غربت بی پایانم

*Her ne kadar ulu sultanın çocuğu
Ve Türkân'ın gönül bahçesinin meyvesi olduğum için
İkbal ve saadetten görünüşte gülüyorsam da
Bu sonsuz gurbet yüzünden içim ağlıyor.*

آن روز که در ازل نشانش کردند آسایش جان بیدلانش کردند
* دعوی لب چون شکرش کرد نبات در مصر سه سیخ در دهانش کردند

*Ezelde onu vücuda getirmek istedikleri gün
Âşkkların ruhuna sükûnet vermek için yaratmışlardır*
Nebat şekeri senin dudaklarının tatlılığını iddia ettiği zaman
Mısır'da onun ağzına üç tane şiş soktular.*

سپیی که ز دست تونهای رسدم زو بوی حیات جاودانی رسدم
چون نار دلم بخندد از شادی آن کزد دست و کف تو دوستگانی رسدم

*Senin elinden gizlice bana ulaşan elmadan
Ebedî hayatın kokusunu duyuyorum
Senin elin ve avucundan bana dostluk hatırası geldiği için
Duyduğum sevinçten gönlüm nar gibi açılır.*

من آن زخم که همه دار من نکو کاریست بزیر مقنعه* من بسی کله داریست
درون پرده* عصمت که تکیه گاه مسنت مسافران صبا را گذر بدشواریست

*Ben o kadımın ki bütün işlerim hayır işleridir
Benim baş örtümün altında kuvvetli bir taş bulunmaktadır.
Benim sığınmış olduğum ismet perdesinin altında yolcular gibi gelen
Saba rüzgârlarının geçmesi bile mümkün değildir.*

نه هر زنی بدو گز مقنعه است کدبانو نه هر سری بکلاهی سزای سر داریست
بهر که مقنعه* بخشم از سرم گوید چه جای مقنعه تاج هزار دیناریست
من آن شهم ز نژاد شهان الغ سلطان ز ما برند اگر در جهان جهان داریست

*Her kadın bir iki arşın bez örtünmekle hanımefendi olmaz
Her baş da bir külâh ile serdar olmaz
Her kimseye başımdaki örtüden bir tane hediye edersem
O bunun bin dinarlık bir taş olduğumu söyler
Ben uluğ Sultan gibi padişahlar soyundan gelmiş bir şahım
Dünyada bir saltanat varsa o, ancak bizim saltanatımızdandır.*

Târih-i Güzide, c. I, s. 532; Şabankâra, s. 27; Zenân-i Suhenver, c. I, s. 65;
Perdeneşinân-i Suhengûy, s. 19 ve Habîb al-Siyer, c. III, s. 270-271 de :

* Güzide'de bu mısra « دعوی لب چوقند او کرد بنان » şeklinde görülmektedir, c. I, s. 532.

بر لعل که دید هرگز از مشک رقم یا غالیه بر نوش کجا کرد سیم
جانا اثر خال سیه بر لب تو تاریکی و آب زند کانست بهم

Yakut üzerine miskten bir çizki kim görmüş?

*Galiye * hayat çeşmesine ne zaman zulmetti*

Sevgilim dudağının üstündeki siyah ben

Karanlık ve âbıhayat ikisi bir yerde toplanmış gibidir.

Hâbib al-Sıyer, c. III, s. 270-271; Perdenesinân-i Suhengüy, s. 19 da ayrıca şu beyit vardır:

همیشه باد سرزن زیر مقنعه که تا رو پودوی از عصمت و نکوکاریست

Bir kadının başı daima ismet ve insaniyet ipliklerinden örülmüş bir perde altında olsun.

Tarihler, örneklerini yukarıya aldığımız mısra ve dörtlükleri bir kere daha, fakat bu sefer başka bir ad altında bize tanıtmaktadırlar. Bu ad Lâle Hâtûn'dur. Lâle Hâtûn Kirman'da yaşamış, hattâ bir zaman için Kirman bölgesinin hükümdarlığını elinde tutmuştur; kemal ve faziletle süslenmiştir, kemal ve fazilet sahiplerinin koruyucusu olmuştur (Ateşgede, s. 365). İran'ın en meşhur şairelerinden biridir; akıl, edep ve anlayış onun özelliklerindedir. O, Kirman hükümdarları soyundan geldiği için bir müddet Kirman'da sultanlık etmiş ve bilginler ile hüner sahiplerini korumak ve teşvik etmekle tarihe ün bırakmıştır. Yaşadığı zaman ve hükümet sürdüğü müddet hakkında bir kayda tesadüf edilmediği, Şemsettin Sami (Kâmûs al-'Alâm, c. V, s. 3972) tarafından bildirilmektedir.

Lâle Hâtûn hakkındaki bu tasvir, bunun daha önce açıkladığımız Padişâh Hâtûn'un tasvirine pek çok benzediğini söylemeğe hacet bırakmıyor. Her ikisi de Kirman'da yaşamış, her ikisi de bu bölgede iyi birer hükümdar olmuştur. Her ikisi de ilim ve hüner sahiplerini himaye etmiştir. Mehmed Zihni yahut Lûtf 'Ali Azer, Lâle Hâtûn'un babasının kim olduğunu yazmamışlarsa da, Şemsettin Sami, Lâle Hâtûn'un babasının Kûtb al-Dîn Muhammed olduğunu yazmıştır. Böylece Padişâh Hâtûn'un ve Lâle Hâtûn'un babaları aynı adı taşımış oluyorlar. Bütün bu benzerliklere rağmen bu iki adın sadece değerli bir ve aynı Hatuna ait olduğu düşüncesi her iki adı tanıtan tarihçilerde uyanmamıştır. Şemsettin Sami ve Mehmet Zihni, Padişah Hâtûn ile Lâle Hâtûn'u ayrı ayrı iki kadın zanedip, ayrı ayrı mütalâa etmişlerdir.

Ateşgede'de Lâle Hâtûn'dan bahsedilmiş, fakat bunun Padişâh Hâtûn olduğu gene söylenmemiştir. Padişah Hâtûn'a yer veren diğer eserlerde ise, onun Lâle adını taşıdığına dair en küçük bir ima yoktur. Ama kaynaklarda yer alan Padişâh Hâtûn'un ve Lâle Hâtûn'un şiirleri karşılaştırıldığında bu iki adın aynı Hatuna bağlı olduğunda şüpheye yer bırakmayan deliller ortaya çıkmış oluyor. Örneğin: Kâmûs al-'Alâm, c. V, s. 39 72, Ateşgede, s. 366; Mâge Rahmanî, s. 19.

من آن زخم که همه کار من نکوکاریست بزیر مقنعه من بسی کله داریست
نه هر زنی بدوکز مقنعه است کد بانو ولی بنزد هدا پیشه ام پرستاریست**

* Çiçek kokularıyla hazırlanmış bir çeşit kara boya.

** Bu mısra Ateşgede'de (s. 366) مرو داریست (s. 366) olarak geçmektedir.

من أكر توبه زمی کرده ام ای سرو سہمی
 تو خود این توبه نکردی کہ مرا می ندهی
 (من) بس غصه کہ از چشمه نوش تو رسید
 تا دست من امروز بدوش تو رسید
 در کوش تو داتهای درمی بینم
 آب چشمیم مگر بگوش تو رسید؟

*Ben her ne kadar şarap içmeye tövbe ettiysem de
 Sen de şarap vermemeye tövbe etmedin ya!
 Bugün benim elim senin omuzuna değinceye kadar
 Senin dudaklarının hasretinden neler çektim.
 Senin kulaklarındaki küpelerde inci taneleri görüyorum
 Bunlar sakın benim gözlerimin yaşları olmasın?*

درون پرده عصمت کہ تکیه گاه منست
 مسافر ان صبارا کزر بدشواریست
 جمال سایه خود ز آن دریغ می دارم
 از آفتاب کہ او شهر کرد بازاریست
 اگر چه بر همه عالم مرا خداوندیست
 ولی بنزد خدا پیشه ام پرستاریست

*Serseri olan güneşten gölgemin güzelliğini korumak için
 İsmet perdesi altında yaşıyorum.
 Bütün âlemin idaresini kendi eline almış bir padişah isem de
 Allah indinde bir cariyeyim.*

Mısralardaki bu aynilik bizi, Padişâh Hâtûn'un asıl adının Lâle olduğu, fakat tahta geçtikten sonra saltanat adı olarak Şafvat al-Dîn Padişah'ı seçtiği yolunda bir kaniya götürüyor⁵¹; yahut da Padişâh Hâtûn sadece şüirleri için bu adı kullanmış olmalıdır diye bir düşünceye varıyoruz⁵².

⁵¹ Bu konuyu aydınlatmaya yardım eder ümidiyle Emîn Ahmed Razî, Heft İklîm, Calcuta 1918; Davlat Şâh, Tazkîrat al-Şu'arâ; Târih-i Siistân, Tahran 1314 Şemsî ve Brown'un Literary History of Persia adlı eserini boş yere araştırdık. Bu kitaplardan hiçbiri ne Lâle ne de Padişah Hatun'un adına yer vermişler. Birçok değerli tarihlerde örnekleri verilen Padişah Hatun'un şüirleri ne yazık ki, Yalancı Peygamber Müseylime'nin Kur'anı taklit etmek maksadiyle yazdığı manzumelere bile yer verilmiş olan Heft İklîm'de tek satırla da olsa tanıtılmamıştır.

⁵² Nitekim 1335 Şemsî tarihlerinde çıkan Tezkere-i Perdenişân-ı Suhengûy adlı kitaplarda Lâle ve Padişah Hatun birlikte tek kadın şair olarak anılmış, fakat bunun sebepleri gösterilmemiştir.

HAZIRLIYAN: DR. BAHRİYE ÜÇÖK